

DEMOKRATIK FUQAROLIK JAMIYATDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Saparova Gulbaxar

Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti

Erlanova Dilnoza

Nukus davlat pedagogika instituti magistranti

ANNOTATSIYA:Maqolada har bir rivojlangan demokratik jamiyatda matbuot, radio va televideniya davlat siyosatiga ham malum manoda tasir ko'rsatishi, siyosiy jarayonlarning tarkibiy qismiga aylanmog'i lozim masalalari muhokama qilinadi. Demokratik jamiyat taraqqiyotida jamoatchilik fikrining rolini va uni ommaviy axborot vositalarida aks ettirishni yangicha tushunish kabi tushunchalar tafsiflanadi. Shuningdek, bugungi globallashuv jarayonida ommaviy axborot vositalarining faoliyatiga ehtiyojining muntazam ortib borishida alohida o'rin tutadi.

KALIT SOZLAR:Matbuot, radio, televideniye, internet, veb sayt, axborot, kommunikatsiya, aloqa, ommaviy axborot vositalari, jamiyat, jamoatchilik fikr.

KIRISH:Ommaviy axborot vositalari vazifalaridan biri jamiyatni demokratlashtirish va fuqarolar erkinligini ta'minlashdir. Demokratik islohotlarni hayotga tatbiq etish, yangicha dunyoqarashni shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining o'rni va ahamiyati juda katta. O'zbekistonda ommaviy axborot vositalari siyosiy hokimiyat va fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib, bog'lab turuvchi, ular orasidagi shaffoflikni ta'minlab beruvchi birdan bir vosita. Shunday ekan ommaviy axborot vositalari to'rtinchi hokimiyat deb bejizga takidlanmagan.

Hozirgi kunda ommaviy axborot vositalari nafaqat jamiyatni axborotdan xabardor qilish vositasi sifatida, balki jamiyat manfaatlari nuqtai nazaridan davlat faoliyatini nazorat qilish vositasida bir qator vazifalarni amalga oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyasi va amaldagi barcha qonunlarda axborot olish, tarqatish borasidagi demokratik huquqlar aniq-ravshan bayon etib berilgan.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasida "Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega" deyilgan. Shuningdek O'zbekiston Respublikasi "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi Qonunning 3-moddasida ham "Har bir fuqaroning axborot olish huquqi kafolatlanadi. Har kimning axborot izlash, olish, tadqiq etish, uzatish va tarqatish huquqi davlat tomonidan himoya qilinadi"¹ deyiladi.

Malumki har bir rivojlangan demokratik jamiyatda matbuot, radio va televideniye davlat siyosatiga ham malum manoda tasir ko'rsatishi, siyosiy jarayonlarning tarkibiy qismiga aylanmog'i lozim.

Biroq bugungi kunda mahalliy matbuot tomonidan o'quvchilar, tinglovchilar, tomoshabinlar juda oz qismi qamrab olinyotganligi va mamlakatimiz ijtimoiy hayotiga qisman tasir ko'rsatayotganligining guvohimiz.

Jamoatchilik fikrining rolini va uni ommaviy axborot vositalarida aks ettirishni yangicha tushunish vaqti keldi. Uning taraqqiyparvar kuchlarning tasir etuvchi jihatlarni chuqur tahlil etish kerak. Faqat ana shunday yondashuv asosidagina ommaviy axborot vositalari tomonidan jamoatchilik fikriga tasir o'tkazish imkoniyatlarini tushunish, siyosiy jarayonda obro' qozonadigan omillar va shart-sharoitlardan foydalanishni o'rganib, muayyan masalalar bo'yicha jamoatchilik fikrini o'rganish narsalarni oz nomi bilan atash - tom manodagi demokratik jamiyat matbuotining haqiqiy qiyofasini belgilab beradi. Aynan shu jarayon bugungi kundagi ommaviy axborot vositalarining faoliyatini belgilab beradi.

Materiallar:Hozirda mamlakatimizda jurnalist kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash ishlariga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston aholisining ko'p millatli ekanligi inobatga olinib, 10 dan ortiq tillarda

¹ (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997-y., 4-5-son, 108-modda; 2001-y., 1-2-son, 23-modda; 2015-y., 52-son, 645-modda; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son). Toshkent sh., 1997-yil 24-aprel, 400-I-son

gazetalar chop etilmoqda, bir necha tilda teleko'rsatuv va radioeshittirishlar e'firda uzatilayapti. Buning sababi jamiyat har qancha rivojlanmasin jamoatchilik bilan aloqa qilishning eng ta'sirchan vositasi - matbuot, radio, televideniye va Internet bo'lib qolaveradi.

Shu bilan birgalikda demokratiya ustuvor bo'lgan davlatda OAV jamoatchilik nazoratining asosiy subyektlaridan biriga aylanadi. Mamlakatimizda ham qabul qilingan "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi Qonunida OAV jamoatchilik nazoratining subyekti sifatida e'tirof etilgan². Zamonaviy nazariy manbalarda qayd etilishi bo'yicha ommaviy axborot vositalari tipologiyasiga ko'ra 5 ta asosiy turga ega. Bular: matbuot (gazeta, jurnal, axborotnomalar va boshqalar), radio, televideniye, axborot agentliklari, shuningdek, Internet saytlari.

Bugun ko'pchilikning diqqat-e'tiborini o'ziga jalb etib kelayotgan, to'g'rirog'i, ommaviy axborotning o'ziga xos vositasi sifatida namoyon bo'layotgan Internet veb-saytlari qolgan turlarga qaraganda tezkorligi va imkoniyatlari kengligi bilan ajralib turipdi. Ijtimoiy fikrni shakllantirish va rivojlantirish, davlat hamda fuqarolik institutlarining o'zaro ijtimoiy muloqotida ham OAV muhim vosita sifatida yetakchi o'rin egallaydi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda fuqarolar ham OAVda sog'lom dunyoqarash bilan uning foydalanuvchilariga aylanishlari lozim. Sababi OAV jamiyat hayotining turli-tuman yo'nalishlarida qabul qilinayotgan huquqiy-me'yoriy hujjatlar, istiqbolli dasturlar, loyihalarni amalga oshirishda, fuqarolarni davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to'g'risida xolis, tezkor va to'la-to'kis xabardor qiladi, fuqarolarning davlat va jamiyat qurilishi jarayonlarida faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qilib, bu organlar ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish xizmat qiladigan vositadir³.

Fuqarolik jamiyatining amalda yuzaga kelishiga Huquqlar haqidagi bill (Angliya, 1689 y.; AQSh, 1791 y.) yoki Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi (Frantsiya, 1789 y.) ning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi.

Fuqarolik jamiyati – o'z shaxsi, ijodiy tashabbusini erkin namoyon etuvchi teng huquqli odamlar jamiyati, ortiqcha taqiqlar va keraksiz ma'muriy tartibga solishdan xoli teng imkoniyatlar jamiyati sifatida shakllandi.

Usullari:XX asrda fuqarolik jamiyati g'oyasi yanada muhimroq ahamiyat kasb etdi. Bunga avvalo, totalitar va avtoritar tuzumlarning paydo bo'lishi va ularga qarshi demokratiya uchun kurash olib borish zaruriyati sabab bo'ldi. Plyuralizm nazariyasi keng tarqaldi. Bu nazariyaga binoan, demokratik jamiyatning asosiy vazifasi quyidagilardan iborat:

- fuqarolar totuvligiga erishish yo'llarini izlash;
- aholining turli guruhlari manfaatlarini hisobga olish;
- qarama-qarshiliklarga barham berish va nizolarning oldini olish.

Tabaqaviy imtiyozlarning tugatilishi va fuqarolik huquqlarining paydo bo'lishi fuqarolik jamiyati shakllanishining muhim omili 16 hisoblanadi. Shaxsning huquq va erkinliklarini ta'minlovchi huquqiy davlat fuqarolik jamiyatining siyosiy negizi bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati tushunchalari jamiyat hayotining turli tomonlarini aks ettiruvchi tushunchalardir. Ular guruhlar, individlar, jamiyatning umumiy ahamiyatga molik manfaatlari o'raladigan qobiq hisoblanadi va ularni ro'yobga chiqarish usullaridan tashkil topadi.

Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, fuqarolik jamiyatining davlatdan ajralishi aynan tabaqalar o'rtasidagi tengsizlikni tugatish va ijtimoiy munosabatlarni davlat tasarrufidan chiqarish jarayonida yuz bergan. Bu jarayonga butun aholi nomidan ish ko'ruvchi vakillik davlatining shakllanishi asos bo'lgan.

Etuk fuqarolik jamiyatisiz huquqiy demokratik davlat qurish mumkin emas, chunki ongli erkin fuqarolargina kishilik jamiyatining eng oqilona shakllarini yaratishga qodirdirlar. Shunday qilib, fuqarolik jamiyati erkin individ va markazlashgan davlat xohish-irodasi o'rtasida bog'lovchi bo'g'in

2 (3-moddaning birinchi va ikkinchi qismlari O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 21-apreldagi O'RQ-683-sonli Qonuni tahririda — Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son). Toshkent sh.,2018-yil 12-aprel,O'RQ-474-son

³ Bazarbaeva A.O'zbekiston Respublikasi ommaviy axborot vositalari va uning faoliyati. Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=4.63) Passport: <http://sjifactor.com/passport.php?id=22230>

hisoblansa, davlatning vazifasi parchalanish, tartibsizlik, tanglik, tanazzulga qarshi ish ko'rish, erkin shaxsning huquq va erkinliklarini ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Huquqiy davlat-bu shunday bir davlat hokimiyatdirki, u huquq normalariga binoan, va ularning doirasida ish ko'radi, bu normalarni buzish, bekor qilish yoki cheklashga jur'at etmaydi, fuqarolar va ularning birlashmalarining uzviy tabiiy-tarixiy huquqlarini e'tirof etadi.

Vatanimiz mustaqillikka erishganidan so'ng, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirish bosh strategik maqsad sifatida belgilandi. Shu kabi jamiyatgina O'zbekiston xalqining munosib turmushini, huquq va erkinliklarini kafolatlashi, milliy an'analar va ma'naviyatimizni qayta tiklashi, shaxs sifatida insonning ma'naviy-axloqiy kamol topishini ta'minlay olishi e'tirof etildi.

Fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy mezonlaridan biri-bu uning huquqiy negizini yaratishdan iborat bo'lganligi bois, birinchi navbatda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining huquqiy poydevorini o'rnatishga, uning asosiy qoida va talablarini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi huquqiy normalarining o'z ifodasini topishiga alohida e'tibor berildi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining asosiy qoida va talablarini aks ettiruvchi printsiplial ahamiyatga ega bo'lgan normalar sifatida davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'ul ekanligi (2-modda), xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai hisoblanishi (7-modda), O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi - hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi printsipliga asoslanishi (11-modda), O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishi, hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o'rnatilishi mumkin emasligi (12-modda) kabilarda fuqarolik jamiyatining asosiy printsiplial masalalari yuridik jihatdan mustahkamlanganligini ko'rishimiz mumkin.

Mustaqillik yillarida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha Konstitutsiyamizda qayd etilgan asosiy printsiplar va normalar asosida davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, sud-huquq tizimini isloh etish, axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash, saylov huquqi erkinligini ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish, demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotni liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish bo'yicha tadrijiy islohotlar amalga oshirildi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslarini yaratish va rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlarni fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tomonidan uch bosqichga bo'lib tahlil qilish tavsiya etiladi.

Birinchi bosqich o'z ichiga 1991-2000 yillarni qamrab oladi. Bu davrda, birinchi navbatd fuqarolik jamiyatining shakllanishining asoslari yaratildi.

Ikkinchi bosqich (2000-2010 yillar)da mamlakatni demokratlashtirish va modernizatsiyalash bo'yicha faol jarayonlar davom ettirildi. 2010 yil 12 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining-Mamlakatda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Kontsepsiyasi e'lon qilindi.

Bu Kontsepsiya mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning ikkinchi bosqichiga yakun yasadi va yani-uchinchi bosqichni boshlab berdi.

Natijalar:Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohatlarining mazmun mohiyatidan kelib chiqib fuqarolik jamiyati tushunchasiga turli xil darajada tariflar berilmoqda. Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tomonidan fuqarolik jamiyatiga quyidagicha ta'rif berilgan:

-fuqarolik jamiyati-bu qonun ustuvorligi qiladigan;

-inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoyalashni ta'minlanadigan, shaxsning rivojlanishi va o'zligini namoyon qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan;

-aholinig keng qatlamlari tomonidan qo'llab-quvvatlanidigan mustaqil va barqaror institutlar amal qiladigan ijtimoiy makondir.

Yurtimizdagi jamiyatshunos olimlar ham fuqarolik jamiyatini-.... bu-erkin, demokratik, huquqiy tsivilizatsiyalashgan jamiyat bo'lib, unda yakka hokimlik rejimiga, volyuntarizmga, sinfiy adovatga,

totalitarizmga, odamlar ustidan zo'ravonlik qilishga o'rin yo'q. Bunday jamiyatda faqat va faqat qonun, axloq, insonparvarlik, adolat ustuvorlik qiladi.

Bu jamiyatda ko'p ukladli raqobatga asoslangan bozor iqtisodiyoti, tashshabbuskor tadbirkorlar iqtisodiy rivojlanishning asosini tashkil etadi, turli ijtimoiy qatlamlar manfaatlari muvozanatga keltirib turiladi yoki fuqarolar o'rtasidagi muayyan kompromiss, davlat va nodavlat tashkilotlpr o'rtasida konsensus madaniyati vudulga kelganda, shuningdek, dunyoqarashlar plyuralizm, davlat hokimiyati organlari bilan o'zaro ta'sirga kirishishga layoqatli jamoatchilik institutlari vujudga kelganda shakllanishi mumkin deya tariflaydi.

Mustaqillik tufayli davlat va jamiyat boshqaruvining haqiqiy demokratik tabiati to'g'risida aniq tasavvur, fikr va mulohazalar paydo bo'lib, fuqarolar o'z erkinliklari, siyosiy huquqlarini bevosita yoki bilvosita amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu huquq O'zbekistonning xalqaro munosabatlarning subyektiga aylanganligidan, fuqarolarning o'z taqdirini o'zi amalda belgilash shart-sharoitlarini ta'minlamoqda.

Natijada, demokratiya xalq hukumatga emas, aksincha hukumat xalqqa xizmat qilishi kerakligi to'g'risidagi tamoyilga asoslana boshladi. Demokratiya sharoitida xalq davlatning irodasiga qarab emas, aksincha, ongli, faol fuqarosi sifatida ishtirok etadi. Davlat va fuqaro o'rtasida shunday oqilona munosabat qaror topadiki, davlatning fuqaro ustidan hukmronligi, zo'ravonligi, "bo'ysundirish" kabi totalitar davlatga xos belgilari barham topadi.

Davlatning demokratik kuchi ham uning fuqaroga bo'lgan munosabati bilan belgilanadi. Shunda xalqning davlatga nisbatan sadoqati yuqori bo'ladi. Xalqni itoatkorlik asosida tutib turish va siyosat olib borish, oxir oqibatda faqat demokratik jarayonlarga hamda xalqning jamiyat boshqaruvi jarayonlaridan, faol mehnat ruhiyatidan so'ndiribgina qolmasdan, davlatni tobora zaif bir holatga tushib borishga sabab bo'ladi⁴.

Bunday davlat, siyosiy rejimning dunyo hamjamiyati oldida ham nufuzi yuqori bo'lmaydi. Fuqarolarga erkinlik, demokratiyani real ta'minlab bermagan davlat tabiatan ma'rifiy bo'la olmaydi. Demokratik jamiyatda esa fuqarolar o'z erkinligi va huquqlaridan to'la foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bular:

- a) avvalo, erkin mehnat faoliyatini tanlash va uni amalga oshirish;
- b) davlat hokimiyatidan va mustaqil bo'lgan turli institutlarda ishtirok etish;
- v) ijtimoiy hayot sohalarida erkin faoliyat ko'rsatish;
- g) jamiyat siyosiy-ijtimoiy, madaniy hayotida sodir bo'ladigan o'zgarishlardan xabardor bo'lish, turli fikr va qarashlarga o'z munosabatlarini bildirishda erkin bo'lish bilan birga, muayyan ma'suliyatini ham o'z zimmasiga olish orqali amalga oshib boradi.

O'zbekiston mustaqillik tufayli, fuqarolarning so'z, majlislar va vijdon erkinligini ham yangicha asoslarga qo'ydi. Bu daxlsiz huquqlardan foydalanish imkoniyatlarini milliy qadriyatlar va an'analar, respublikaning milliy tarkibi xususiyatlari, polietnik davlat talablaridan kelib chiqqan holda amalga oshira boshladi. Bu har bir insonga, 104 uning millati, dini, jinsi, ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, fuqaro sifatida ham huquqlarini teng amalga oshirish uchun demokratik asoslar yaratib berildi. Bu respublikada yashayotgan har bir fuqaroning mamlakat siyosiy-ijtimoiy hayotida erkin faoliyatini amalda ta'minlab bermoqda.

XULOSA: Xulosa qilib aytganda, davlatimiz rahbari tomonidan axborot sohasini isloh etish bo'yicha vazifa etib belgilangan bu chora-tadbirlarning asl mohiyati fuqarolik jamiyatini barpo etishda ommaviy axborot vositalarining mustaqil institut sifatida shakllanishini, siyosiy hokimiyat va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda ochiqlikni hamda fuqarolarning axborot sohasidagi konstitutsiyaviy huquqlarini to'liq ta'minlashdan iboratdir. Ommaviy axborot vositalari albatta shaffof va adolatli tarzda omma e'tiboriga havola etilishi maqsadga muvofiq.

Ommaviy axborot vositalari O'zbekistonda 7 ta tilda va siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy, sport kabi 20 dan ortiq ixtisosliklarda oz faoliyatini olib bormoqda. Bu kabi jiddiy o'zgarishlar ommaviy

⁴Oteuliev A. Fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanish tarixi. 2022.12-aprel.
<https://qoraqalpoq.adliya.uz/uz/news/detail.php?ID=48343>

axborot sohasida qonunchilik tizimini yanada rivojlantirish, ularning erkin faoliyat yuritishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish lozimligini taqozo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997-y., 4-5-son, 108-modda; 2001-y., 1-2-son, 23-modda; 2015-y., 52-son, 645-modda; Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son). Toshkent sh.,1997-yil 24-aprel,400-I-son
2. (3-moddaning birinchi va ikkinchi qismlari O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 21-apreldagi O‘RQ-683-sonli Qonuni tahririda — Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son). Toshkent sh.,2018-yil 12-aprel,O‘RQ-474-son
3. Bazarbaeva A.O‘zbekiston Respublikasi ommaviy axborot vositalari va uning faoliyati. Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=4.63) Passport: <http://sjifactor.com/passport.php?id=22230>
4. Oteuliev A. Fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanish tarixi. 2022.12-aprel. <https://qoraqalpoq.adliya.uz/uz/news/detail.php?ID=48343>
5. Abdeev RF Axborot sivilizatsiyasi falsafasi / RF Abdeev. - M .: VLADOS, 1994 yil.
6. Olshanskiy D.V.Omma psixologiyasi. - SPb .: Piter, 2002 .—368 b.
7. Freyd 3. Ommaviy psixologiya va inson "men"ining tahlili. // Freyd 3. Sevimlilar. T. L. L: Akademik matbuot, 1969 yil.
8. <https://hozir.org/ozbekiston-respublikasida-ommaviy-axborot-vositalari-faoliyati.html>